

The Relationship between Ethnic Policy and National Convergence in Pahlavi and Islamic Republic Eras

Gholamhossein Saeiminiya^{*}, Fereydoon Akbarzadeh^{**}

Farzad Navidinya^{***}, Shiva Jalalpour^{****}

Abstract

Ethnic diversity has been a defining feature of Iran throughout its history, making the management of ethnic and religious diversity a significant issue. This characteristic has consistently raised a critical policy question: should the management of ethnic diversity and conflicts aim at assimilation, dissolving ethnic identity into a unified national identity, or should ethnic identity coexist alongside national identity? Focusing on ethnic policymaking in contemporary Iran under the Pahlavi and Islamic Republic governments, this article employs a descriptive-analytical method to analyze the relationship between state ethnic policy and national convergence. The central question of the article is: What relationship exists between ethnic policymaking during the Pahlavi era (both first and second) and the Islamic Republic and national convergence? The hypothesis posits that the Pahlavi regime's ethnic policymaking, based on an assimilationist approach, weakened national convergence. In contrast, the Islamic Republic's ethnic policymaking, rooted in a pluralistic approach, strengthened national convergence.

* Ph.D. Candidate, Department of Political Science, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran, saeminiagholamhosein@gmail.com

** Assistant Professor, Department of Political Science, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran (Corresponding Author), mail: feredounakbarzadeh@gmail.com

*** Assistant Professor, Department of Political Science, Andimeshk Branch, Islamic Azad University, Andimeshk, Iran, farzad.navid@gmail.com

**** Assistant Professor, Department of Political Science, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran, shiva_jalalpour@yahoo.com

Date received: 30/09/2024, Date of acceptance: 17/11/2024

Keywords: Ethnic Policy, Assimilation, Pluralism, National Convergence, Pahlavi Government, Islamic Republic of Iran.

Introduction

Iran is a country with multiple identities, recognized for its diverse ethnic groups. Therefore, the success or failure of contemporary governments' ethnic policies in fostering social development and implementing equitable social policies has highlighted ethnic convergence or divergence in the context of national unity and consensus. Over recent decades, this issue has evolved, leading to numerous ethnic conflicts. From the mid-20th century, globalization processes (increasing media, awareness of identity, and its expression) combined with traditional sources of social identity (ethnicity, religion, and nationality), led to the emergence of modern identities based on gender, sexual orientation, lifestyle, quasi-religious groups, and other factors (Ahmady 2023: 41-54). In contemporary Iran, with emphasis on both the Pahlavi and Islamic Republic periods, the state has sought to address ethnicity from multiple perspectives: cultural, security, political, social, and economic. This approach has created a spectrum of ethnic policies ranging from homogenizing to pluralistic. Despite the diverse ethnic identities in Iran, the dominant modern discourse on identity has increasingly moved toward unity, undermining the acknowledgment of diversity. Justified as an attempt to preserve national unity and political security, this approach has resulted in wider ethnic rifts and the emergence of ethnic political movements. Furthermore, the cultural mosaic of Iranian society, alongside the growing importance of ethnic communities in national cohesion, has raised fundamental issues of justice and development. This connection is closely linked to the quality of collective identity and its underlying reasons, ultimately influencing ethnic convergence or divergence in Iran, with significant implications for the country's national security. This is because the prevailing spirit in contemporary societies demands democracy and development, which are notably observed in multicultural societies, where issues of inter-ethnic relations and government involvement are emphasized. This article, using descriptive and analytical methods, examines the relationship between ethnic policy and national cohesion in contemporary Iran under the Pahlavi and Islamic Republic governments. The central question addressed is: What is the relationship between ethnic policy during the Pahlavi era (both I and II) and the Islamic Republic with national convergence? The hypothesis suggests that the Pahlavi ethnic policy, based on ethnic homogenization, weakened national cohesion, whereas the Islamic Republic's pluralistic approach strengthened it. It should

61 Abstract

be noted that national convergence, focused on Iran's core ethnic groups, has fluctuated in both historical periods. The data for this study were gathered using a documentary and library-based approach.

Materials & Methods

This study examines the impact of ethnic policy on national convergence in Iran by comparing the strategies employed during two significant historical periods: the Pahlavi dynasty and the Islamic Republic of Iran. Using a descriptive-analytical methodology, the research explores the theoretical frameworks of ethnic policy, national convergence, and governance. The study relies on documentary and library-based research to analyze how these governance models approached ethnic diversity, and a comparative lens is used to evaluate the assimilationist approach of the Pahlavi era against the pluralistic model adopted by the Islamic Republic. Key variables include political participation, cultural recognition, and policy frameworks addressing ethnic minorities.

Discussion & Results

1. Pahlavi Era: Assimilationist Approach During the Pahlavi dynasty, ethnic policy was grounded in cultural homogenization, driven by a belief in creating a unified national identity through assimilation. The regime's approach focused on the centralization of power and suppression of ethnic diversity, often treating ethnic differences as threats to national security and sovereignty.

Policy Features: Language Suppression: Persian was imposed as the sole official language, sidelining local languages like Kurdish, Arabic, and Turkish. This policy alienated ethnic groups who saw their linguistic and cultural heritage eroded.

Centralized Governance: The Pahlavi state prioritized state control over regional autonomy, marginalizing ethnic regions and exacerbating local grievances.

Coercive Measures: Forced resettlements and suppression of ethnic movements were used to maintain control, further deepening ethnic mistrust toward the state.

Outcomes: Marginalization and resentment among ethnic minorities grew, as they felt excluded from national identity and political representation.

The emphasis on assimilation failed to achieve genuine national convergence, instead fostering fragmentation and dissent among ethnic groups.

2. Islamic Republic of Iran: Pluralistic Approach The Islamic Republic marked a significant shift in ethnic policy, moving from homogenization to a pluralistic model that sought to balance national integration with ethnic diversity. This change was rooted

in the post-revolutionary ethos of Islamic unity, which emphasized equality and solidarity across ethnic lines within the framework of Islamic governance.

Policy Features: Constitutional Protections: Articles 15 and 19 of the Iranian Constitution explicitly recognized the rights of ethnic groups to preserve their cultural and linguistic identities while emphasizing equality among all citizens.

Decentralization: The Islamic Republic allowed for greater local governance, granting ethnic regions more autonomy in managing local affairs.

Inclusive Policies: Ethnic minorities were incorporated into national politics, with representation in local councils and the national parliament.

Outcomes: Improved political participation and inclusion reduced feelings of marginalization among ethnic groups.

Policies promoting cultural preservation fostered a sense of belonging among minorities, contributing to stronger national convergence.

The emphasis on Islamic unity provided a shared ideological framework that transcended ethnic divisions.

3. Comparative Insights The comparative analysis of the two periods highlights the stark differences in their approaches to ethnic policy and its impact on national convergence:

Governance Models:

The Pahlavi era's centralization and suppression of diversity weakened the state's ability to unify its population, as it alienated significant portions of the population.

The Islamic Republic's approach to pluralism, rooted in shared religious and national values, fostered greater social cohesion.

Cultural and Political Impacts:

While the Pahlavi regime viewed ethnic diversity as a liability, the Islamic Republic leveraged it as a strength, integrating diverse groups into the national fabric.

The Islamic Republic's policies demonstrated the importance of balancing state sovereignty with respect for ethnic diversity in achieving long-term stability.

Conclusion

This study underscores the significant role of ethnic policy in shaping national convergence. The findings reveal that the Pahlavi dynasty's assimilationist approach prioritized state control at the expense of inclusivity, leading to increased ethnic tensions and weakened national cohesion. In contrast, the Islamic Republic's pluralistic

63 Abstract

model embraced diversity within a unified framework, fostering stronger national unity and reducing inter-ethnic conflicts.

By examining these contrasting approaches, the research highlights the importance of inclusive governance in multi-ethnic societies. Policies that respect and incorporate cultural diversity can strengthen national identity and social cohesion, whereas exclusionary practices risk fragmenting society and undermining state stability.

The study's comparative framework offers valuable insights into the broader implications of ethnic policy, demonstrating that sustainable governance requires a balance between integration and respect for diversity. These findings have relevance beyond Iran, offering lessons for other multi-ethnic states seeking to enhance national convergence in diverse societies.

Bibliography

- Ahmady, K. (2023). Ethnic, national, and identity demands in Iran on the axis of justice and development: A grounded theory method study among five major ethnic groups. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 3(5), 41–54. <https://doi.org/10.24018/ejsocial.2023.3.5.448>
- Ahmady, K. (2023). Ethnic claims in Iran in terms of justice and development. *Journal for Re Attach Therapy and Developmental Diversities*, 6(4s), 435-464.
- Brown, D. (2005). *The state and ethnic politics in Southeast Asia*. London: Taylor & Francis e-Library.
- Dorransoro, G., & Grojean, O. (2019). *Conflict and politics in Turkey, Iran, and Pakistan*. United States: Oxford University Press.
- Abrahamian, Y. (2009). *Iran between two revolutions* (A. Golmohammadi & M. Fattahi, Trans.). Tehran: Nashr-e-Ney. {In Persian}
- Beshirieh, H. (2004). *Barriers to political development in Iran*. Tehran: Gam-e-No. {In Persian}
- Beshirieh, H. (2003). *Reason in politics: Thirty-five discourses on philosophy, sociology, and political development*. Tehran: Negah-e-Moasereh. {In Persian}
- Chelbi, M. (1999). *An examination of ethnic identity and its relationship with social identity*. Tehran: Ministry of Interior. {In Persian}
- Gholami Shikarserai, M. R. (2016). *Discourse analysis of ethnic policies after the Islamic Revolution (emphasizing the period 1989-1997)*. *Strategic Studies of Public Policy*, 6(20), 111-124. {In Persian}
- Gholami, M. R. (2012). *Political factors affecting national solidarity among ethnicities in Iran* (Doctoral dissertation). Allameh Tabatabai University, Tehran. {In Persian}
- Hajjani, E. (2001). *The model of ethnic politics in Iran*. *Strategic Studies Quarterly*, 11-12, 138-119. {In Persian}
- Hosseini, S. Q. (2004). *The relationship between tribal identity and ethnic identity in Iran's tribes*. *National Studies Quarterly*, 5(19), 83-102. {In Persian}

- Haqpanah, J. (2015). *Ethnic policy in the Islamic Republic of Iran: Process and influential factors on formulation*. *Public Policy*, 1(2), 69-88. <https://doi.org/10.22059/ppolicy.2015.57160> {In Persian}
- Malmir, M. (2020). *The foundations and theoretical requirements of ethnic policy: Typology of ethnic policy based on the state-nation power model*. *Strategic Studies of Public Policy*, 10(37), 84-107. {In Persian}
- Maqsoudi, M., & Darbandi, A. (2012). *Examination of ethnic policies of the Islamic Republic of Iran regarding Kurds during the Reformist government (1998-2006)*. *Political Science Research Journal*, 7(4), 177-155. {In Persian}
- Maqsoudi, M. (2003). *Ethnicities and their role in the political developments of Mohammad Reza Pahlavi's reign*. Tehran: Islamic Revolution Documents Center. {In Persian}
- Meiri, S. J. (2020a). *Iran in five narratives: A re-reading of Shariati, Al-Ahmad, Motahari, Zarinkoub, and Maskub's narratives on national identity, linguistic diversity, mother tongue, and the issue of Turkish language in Iran*. Tehran: Naqd-e-Farhang. {In Persian}
- Meiri, S. J. (2020b). *A reflection on Iran: An exploration of identity, nationality, Iranian-ness, and language policies* (2nd ed.). Tehran: Naqd-e-Farhang. {In Persian}
- Meiri, S. J. (2020c). *Re-reading the idea of Iran-shahri: Reflections on the foundations of the ideas of S. J. Tabatabai*. Tehran: Naqd-e-Farhang. {In Persian}
- Meiri, S. J. (2019a). *Continuity or rupture: A reflection on the logic of transformation in Iranian identity and nationality*. Tehran: Naqd-e-Farhang. {In Persian}
- Meiri, S. J. (2019b). *Governance and social solidarity*. Tehran: Naqd-e-Farhang. {In Persian}
- Nazari, A. A., & Sazmand, B. (2015). *Models and patterns of managing ethnic and identity diversity: Proposing solutions for Iran*. *Public Policy*, 1(1), 107-129. {In Persian}
- Norai, M. (2015). *An analysis of ethnic diversity and Iranian identity from a historical perspective*. *Cultural Sociological Studies*, 6(1), 73-83. {In Persian}
- Qasemi, M. A. (2004). *Minorities in the Constitution of the Islamic Republic of Iran*. *Strategic Studies Quarterly*, 6(22), 853-875. {In Persian}
- Salehi Amiri, S. R. (2009). *Management of ethnic conflicts in Iran*. Tehran: Center for Strategic Research. {In Persian}
- Tabatabai, S. J. (2015). *The decline of political thought in Iran*. Tehran: Minoui Khord. {In Persian}
- Tabatabai, S. J. (2020). *History of political thought in Iran*. Tehran: Minoui Khord. {In Persian}
- Tabatabai, S. J. (2021a). *Reflections on Iran: An introduction to the theory of Iran's decline (Vol. 1)* (5th ed.). Tehran: Minoui Khord. {In Persian}
- Tabatabai, S. J. (2021b). *Reflections on Iran: The theory of the rule of law in Iran – The Tabriz school and the foundations of modernism* (4th ed.). Tehran: Minoui Khord. {In Persian}
- Tabatabai, S. J. (2022). *Nation, state, and the rule of law*. Tehran: Minoui Khord. {In Persian}

نسبت سیاست قومی و همگرایی ملی در دوران پهلوی و دوران جمهوری اسلامی ایران

غلامحسین صائمی نیا*

فریدون اکبرزاده**، فرزاد نویدی نیا***، شیوا جلال پور****

چکیده

تنوع قومی یکی از ویژگی‌های ایران در طول تاریخ بوده است. همین ویژگی باعث شده است تا همواره یکی از مسائل پراهمیت نحوه مدیریت این تنوع قومیتی و مذهبی بوده است. به همین منظور ذهنیت سیاست‌گذار معطوف به این چالش بوده است که مدیریت تنوع و تضادهای قومی باید به سمت و سوی یکسان‌سازی و حل شدن هویت قومی در هویت ملی باشد یا باید هویت قومی به موازات هویت ملی قرار گیرد. در همین راستا مقاله حاضر با تمرکز بر سیاست‌گذاری قومی در ایران معاصر از سوی دولت‌های پهلوی و جمهوری اسلامی و با به کارگیری روش توصیفی و تحلیلی به دنبال تحلیل نسبت سیاست قومی دولت و همگرایی ملی می‌باشد. به همین منظور سوال اصلی مقاله به این شرح است: سیاست‌گذاری قومیتی در دوران پهلوی (اول و دوم) و جمهوری اسلامی ایران چه نسبتی با همگرایی ملی داشته است؟ در پاسخ به این سؤال و در قالب فرضیه مقاله باید گفت سیاست‌گذاری قومی پهلوی با ابتنا بر رویکرد همانندسازی قومی، باعث تضعیف همگرایی ملی گردید ولی در نقطه مقابل

* دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران،
saeminiaghohamhosein@gmail.com

** استادیار گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)،
feredounakbarzadeh@gmail.com

*** استادیار گروه علوم سیاسی، واحد اندیمشک، دانشگاه آزاد اسلامی، اندیمشک، ایران،
farzad.navid@gmail.com

**** استادیار گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران،
shiva_jalalpoor@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۸

سیاست‌گذاری قومی جمهوری اسلامی با رویکرد تکثرگرا باعث تقویت همگرایی ملی شده است.

کلیدواژه‌ها: سیاست قومی، همانندسازی، تکثرگرایی، همگرایی ملی، دولت پهلوی، دولت جمهوری اسلامی ایران.

۱. مقدمه

ایران کشوری با هویت‌های چندگانه است و آن را به عنوان کشوری با قومیت‌های متعدد می‌شناسند. به همین منظور موفقیت یا ناکامی سیاست‌گذاری قومی دولت‌های معاصر در ایجاد توسعه اجتماعی و اعمال عادلانه سیاست‌های اجتماعی، همگرایی یا واگرایی قومی را با توجه به یکپارچگی اجتماعی و اجماع اجتماعی کل کشور برجسته کرده است. این امر طی چند دهه‌ی اخیر جنبه‌های جدیدی به خود گرفت و تضادهای قومی متعددی را به همراه داشته است. از نیمه دوم قرن بیستم، در واقع، فرآیندهای جهانی‌شدن (توسعه روزافزون رسانه‌ها، ارتقای آگاهی هویت و قابلیت تجلی آنها) همراه با منابع سنتی هویت اجتماعی (قومیت، مذهب و ملیت)، هویت‌یابی مدرن مبتنی بر جنسیت، گرایش جنسی، سبک زندگی، گروه‌های شبه مذهبی و عوامل دیگر به دنبال آن بوده است (Ahmady 2023: 41-54).

دولت در ایران معاصر که در این مقاله، بر نقش آن در دوران پهلوی و دوران جمهوری اسلامی تأکید می‌شود، تلاش کرده است تا در متن سیاست‌گذاری قومی خود، از منظرهای متعدد فرهنگی، امنیتی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی به مقوله قومیت بنگرد؛ چنین نگرشی دو سر طیفی از رویکردهای همانندسازی یا تکثرگرا را در سیاست قومی دولت در ایران به وجود آورده است. علیرغم تعدد هویت‌های قومی در ایران، گفتمان هویتی مسلط معاصر با از دست دادن قابلیت تأیید تنوع موجود، به سمت وحدت هویت‌ها سوق داده شده است. این رویکرد که به عنوان تلاشی برای حفظ وحدت ملی و یکپارچگی امنیتی و سیاسی کشور توجیه می‌شود، خود منجر به شکاف‌های گسترده‌تر میان اقوام و بین آنها و حکومت و ظهور جنبش‌ها و گروه‌های سیاسی هویت‌خواه شده است. همچنین موزاییک فرهنگی در جامعه ایرانی در کنار اهمیت مستمر و روزافزون جوامع قومی در توسعه و ارتقای یکپارچگی اجتماعی، توجه به مفاهیم اساسی یعنی عدالت و توسعه را مورد توجه قرار داده است. این ارتباط نزدیکی با کیفیت هویت جمعی اقوام ایرانی و دلایل زیربنایی آن دارد و در نهایت وزن‌دهی واقعی به هر یک از این دو مولفه در سیاست‌های دولت، منجر به همگرایی یا واگرایی قومی در ایران و

دارای تأثیرات متعدد بر امنیت ملی کشور خواهد بود. این موضوع بدین دلیل است که روح حاکم بر جوامع بشری معاصر مستلزم دموکراسی و توسعه است که به طور برجسته در جوامع چندفرهنگی مشاهده می‌شود، جایی که علاوه بر الزامات جهانی، بر مسائل بین قومی و روابط بین گروه‌های اجتماعی شرکت کننده و دولت تأکید شده است. مقاله حاضر با تمرکز بر سیاست‌گذاری قومی در ایران معاصر از سوی دولتهای پهلوی و جمهوری اسلامی و با به کارگیری روش توصیفی و تحلیلی به دنبال تحلیل نسبت سیاست قومی دولت و همگرایی ملی می‌باشد. به همین منظور سوال اصلی مقاله به این شرح است: سیاست‌گذاری قومیتی در دوران پهلوی (اول و دوم) و جمهوری اسلامی ایران چه نسبتی با همگرایی ملی داشته است؟ در پاسخ به این سؤال و در قالب فرضیه مقاله باید گفت سیاست‌گذاری قومی پهلوی با ابتنا بر رویکرد همانندسازی قومی، باعث تضعیف همگرایی ملی گردید ولی در نقطه مقابل سیاست‌گذاری قومی جمهوری اسلامی با رویکرد تکثرگرا باعث تقویت همگرایی ملی شده است. لازم به ذکر است که در دو دوران تاریخی مدنظر همگرایی ملی با محوریت قومیت‌های اصیل ایرانی، دارای فراز و نشیب بوده است و نگارنده در یک نگاه کلی چنین فرضیه‌ای را در پاسخ به سؤال اصلی داشته است. داده‌های مقاله براساس روش اسنادی و کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است.

۲. پیشینه پژوهش

محرم‌نژاد و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله خود با عنوان «بررسی مقایسه‌ای سیاست قومی در دولت پهلوی (اول و دوم) و جمهوری اسلامی ایران» نتیجه گرفته است که تعدد گروه‌های قومی - مذهبی در هر جامعه‌ای از جمله جامعه ایران به علت تفاوت در نظام ارزشی و هنجاری منشا بالقوه‌ای برای تضعیف وفاق و انسجام اجتماعی است. از این رو هر نظم سیاسی باید سیاست‌های قومی مدون داشته باشد. سیاست‌های قومی نسنجیده و متعارض، نظام سیاسی حکومت‌ها را در دستیابی به اهداف خود ناکام می‌کند؛ مناسبات قومی را برهم زده و به تشدید تعارضات خشونت‌آمیز می‌انجامد.

میری (۱۳۹۸) در کتاب «حکمرانی و همبستگی اجتماعی»، همبستگی اجتماعی را به عنوان یکی از ارکان اصلی توسعه دانسته و بر این باور است که ساختارهای حکم‌روایی در جامعه است که به شکلی نظام مند یا در هماهنگی با همبستگی اجتماعی عمل میکند یا مانع بزرگی بر سر آن راه ایجاد می‌نماید. به زعم نویسنده دستیابی به گونه‌ای از حکم‌روایی که بتواند در

راستای ایجاد همبستگی اجتماعی ایفای نقش کند، مستلزم زیر سوال بودن برخی هنجارها و پیش فرض‌ها است که اساس حکم روایی را در دنیای امروز تشکیل می‌دهند.

میری (۱۳۹۹) در کتاب «تأملی درباره ایران؛ واکاوی هویت، ملیت، ایرانیت و سیاست گذاری‌های زبانی» بر این اعتقاد است که «سیاستگذاری‌های فرهنگی و امنیتی باید در قالب‌های نوین و ذیل «امر متنوع» مفهومی‌شوند و با چنین رویکردی نه تنها «دیگری» سرکوب نخواهد شد و نه تنها «امر سرکوب شده» نیازی به «برگشت» ندارد؛ بلکه فضایی برای بازسازی تکثرها در قالب امر رهایی بخش ممکن خواهد گشت؛ و مقصود از رهایی بخشی در این بستر این است که رابطه امر سیاست-گذار و امر سیاست-شده مبتنی بر سرکوب ابژه‌وارگی نخواهد بود، بلکه نوعی مشارکت تعامل‌آفرین در عرصه‌ی جامعوی رخ خواهد داد».

طباطبایی در آثار متعدد خود «هویت ایرانی را شامل سه اقلیم وجودی زمان، مکان و بازیگر واقعه تاریخی می‌داند و با طرح این مسائل و براساس ایده‌ی کنش و واکنش، بین آگاهی قومی و خودآگاهی ملی، هویت ایرانی را در مکانی به نام «ایران زمین» و در بستر زمانی تاریخ در دوران قدیم و جدید مطرح می‌نماید که در دوره باستان، بازیگر آن واقعه زمانی پادشاه دادگر و مقتدر، خردورز و دارای فره ایزدی (اندیشه ایرانشهری) است؛ در دوره‌ای دیگر سلسله‌های ایرانی تبار و در زمانه‌ای دیگر فردوسی و حافظ با اشعار حماسی و عارفانه‌ی خود هویت ایرانی را تداوم داده‌اند؛ براساس ایده‌ی طباطبایی اندیشه ایرانشهری هویت بخش ایران باستان است که پس از ورود اسلام و گذشت دو قرن سکوت، توسط سلسله‌های فرمانروایی ایرانی تبار با استعانت از اندیشه ایرانشهری به «هویت مقاومت» در برابر فرهنگ غربی قدح کرده و عصر زرین فرهنگ ایرانی را رقم می‌زنند ولی این اندیشه پس از جنگ‌های ایران و روس در دربار ولیعهد عباس میرزا به «هویتی برنامه‌دار» دوران جدیدی را رقم می‌زند؛ هویتی که تلاش دارد از انحطاط هویتی خود را رهایی بخشد و دارندگان اینگونه هویت، آن را از طریق بازتعریف خود و شکل دادن به سبک زندگی متفاوت - و نه از طریق تخریب ساختار موجود - دنبال می‌کنند. تصلب سنت، بی‌توجهی به مبانی نظری و الزامات تجدد، ایدئولوژیک شدن اندیشه سنتی، سیطره ایدئولوژی «مُدها» و از همه مهمتر، مبانی نظری ناشی از الهیات، از موانع ایجاد هویت اخیر هستند که سبب تداوم در بحران هویت و از دست رفتن مقوله آگاهی ملی شده‌اند» (خانی، ۱۳۸۷: ۴۵-۶۸؛ طباطبایی، ۱۳۹۴؛ ۱۳۹۹؛ الف؛ ۱۴۰۰؛ ب؛ ۱۴۰۱؛ الف). البته برخی

چون جواد میری بر این نظرند که اندیشه ایرانشهری طباطبایی علیرغم بهره‌مندی

نسبت سیاست قومی و همگرایی ملی در دوران ... (غلامحسین صائمی نیا و دیگران) ۶۹

از تمامی منابع و ذخایر تمدنی ایران، تکثیر فرهنگی و تنوع زبانی در ایران را به لحاظ مفهومی، سرکوب می‌کند. در این گفتمان، شاهد قوس نزول اسلام گرایی و قوس صعود ناسیونالیسم رادیکال هستیم. گفتمان سید جواد طباطبایی، می‌تواند قوس صعود ناسیونالیسم رادیکال در ایران را به شدت تقویت کند و تقویت این نوع از ناسیونالیسم، وحدت سرزمینی ایران را به شدت در معرض مخاطره قرار خواهد داد (میری، ۱۳۹۹، ج).

احمدی (۲۰۲۳) در مقاله خود با عنوان «مطالبات قومی، ملی و هویتی در ایران بر محور عدالت و توسعه» به مطالعه پنج گروه قومی عمده براساس روش تئوری زمینه‌ای پرداخته است و معتقد است تنوعات هویتی / قومیتی ایران معاصر با رشد فرایندهای جهانی‌شدن همراه شده و مناقشات بین قومی را رقم زده است که در جهت رفع تبعیض و نابرابری‌ها در پی نیل به توسعه اجتماعی به هویت‌خواهی و عدالت‌طلبی گرایش دارد. هویت‌های اجتماعی ایرانی از سیطره عناصر هویت فارسی بر ارکان خویش ناراضی‌اند و وضعیت تقلیل‌یافته هویت تاریخی ایرانی را عادلانه و در راستای توسعه هویت‌های جمعی نمی‌دانند.

دورونسو و گروژان (۲۰۱۹) در کتاب «هویت، تضاد و سیاست در ایران، ترکیه و پاکستان» دگرگونی سریع سلسله مراتب هویتی را که سه کشور مذکور را تحت تأثیر قرار می‌دهد، و همچنین شکست‌های سیاسی، دگرگونی‌های اجتماعی-اقتصادی و رژیم‌های جدید سوژه‌سازی را بررسی می‌کنند. آنها بر نقش دولت در سازماندهی دسترسی به منابع تمرکز کرده و بر این باورند که سیاست قومی دولت قدرت بسیج قومی و همسو نمودن چالش‌های محلی و ملی را دارد.

عمده‌ی آثار تدوین شده در این زمینه نشان می‌دهد که عمدتاً بر مساله نحوه و رویکردهای سیاست قومی دولت در یک دوران خاص (پهلوی یا جمهوری اسلامی) متمرکز شده و یا به دنبال تأثیرگذاری سیاست قومی بر یک قومیت خاص یا واکنش یک قومیت متمرکز شده‌اند. اما نوآوری و بداعت مقاله حاضر در این است که تلاش می‌کند تأثیر سیاست قومی را بر همگرایی ملی اقوام در دو دوره تاریخی را بررسی می‌نماید.

۳. چارچوب نظری: سیاست قومی و همگرایی ملی

ایجاد همگرایی ملی بین قومیت‌های موجود در یک جامعه متکثر قومی که بعضاً با یکدیگر دارای تفاوت‌های عقیدتی و مذهبی نیز هستند، یکی از عمده‌ترین مسائلی است که ذهن نخبگان نظام سیاسی را به خود مشغول می‌دارد. به عبارتی اساسی‌ترین کارویژه‌ی تدوین

سیاست قومی در یک جامعه متکثر خلق همگرایی ملی در بین قومیت‌های دارای مبانی عقیدتی و مذهبی متفاوت می‌باشد. می‌توان گفت که مخرج مشترک تمامی سیاست‌های قومی ایجاد نوعی وفاق بین گروهی (بین قومی) و در سطح بالاتر وفاق بین دولت و اقوام است. البته شیوه‌ها و مکانیزم‌هایی رسیدن به این مقصود در جوامع مختلف متفاوت است. سیاست فرهنگی و قومی اشاره به نوعی برنامه و الگوی مدیریت در قبال اقلیت‌های فرهنگی و قومی یک جامعه دارد با این هدف که بتواند از تنش‌های درون قومی، بین قومی و همچنین بین دولت و اقوام بکاهد. البته سیاست‌های حکومت در برخورد با گروه‌های قومی و فرهنگی جامعه می‌تواند در تقویت یا تضعیف هویت‌های قومی تأثیرات متفاوتی باقی‌گذارد و از طرف دیگر نیز، میزان موفقیت نسبی دولت در اجرای سیاست‌های قومی بستگی به توانایی دولت و بالاخص به دو خصوصیت دولت، یعنی ایدئولوژی سیاسی دولت (میزان پایبندی به دموکراسی) و تعریف و تلقی خاص دولت از ملت دارد (غلامی، ۱۳۹۱: ۴۲-۴۱؛ Brown 2005).

در مورد موضوع همگرایی ملی و سیاست‌های قومی نیز باید گفت که همگرایی خود محصول ساختار قدرت است. به عبارتی میان همگرایی و ساختار دولت مدرن رابطه نزدیکی وجود دارد به عبارتی توجه به مقوله همگرایی ملی بین اجزای متکثر جامعه در درون مرزهای یک دولت ملت بعد از معاهده وستفالی مطرح گردید. پیش از پیدایش دولت مدرن در تمامی نقاط، هویت‌های اجتماعی پراکنده موزائیک‌مانندی وجود داشت. به دلایل مختلف دولت‌های سنتی دغدغه ایجاد هویت جامعه‌ای یکسانی نداشتند، اما دولت مدرن به منظور دستیابی به اهداف اصلی خود در فرآیند نوسازی و توسعه اقتصادی و اجتماعی، نیازمند تعریف اتباع و جمعیت تابع خود بر حسب ملاک‌های مشترک بود. از این‌رو برخلاف تصور رایج که تکوین هویت ملی را در پیدایش دولت‌های مدرن مؤثر می‌داند، ساختار قدرت دولت مدرن خود در تکوین و تشکیل هویت ملی و ملیت به عنوان چارچوب همگرایی ملی در عصر مدرن نقش عمده را ایفا کرده است. در ادبیات علوم سیاسی مجموعه سیاست‌های معطوف به ایجاد و تقویت همگرایی ملی، با عنوان «ملت‌سازی» شناخته می‌شود (مالمیر ۱۳۹۹: ۱۰۷-۸۴؛ بشیریه ۱۳۸۲: ۷۹۳). بر همین اساس نظریه «سیاست‌گذاری قومی» (Ethnic Policy)، بر سیاسی بودن امر قومی تأکید دارد و اساساً سیاست‌گذاری قومی را امری سیاسی تلقی می‌نماید (مارجر ۱۳۷۷: ۱۵۳-۱۸۲). از این منظر تمامی سیاست‌های مربوط به روابط نژادی و قومی، تجلیاتی از قدرت به ویژه قدرت گروه مسلط هستند؛ وندبرگ بیان کرده است «سیاست‌های دولت در قبال گروه‌های قومی و مسئله قومیت - به مثابه یک اصل در پیوستگی و انسجام دولت - تنوع

نسبت سیاست قومی و همگرایی ملی در دوران ... (غلامحسین صائمی نیا و دیگران) ۷۱

زیادی دارد، اما بسیاری از این تنوعات در قالب منافع مادی طبقه حاکم که عوامل متعدد محیطی، فناورانه و سیاسی نیز در آن دخالت دارد، قابل توضیح است؛ به باور او ماهیت نهایی روابط بین گروه‌ها در یک جامعه پندقومیتی و شکل سیاست حاکم با یکدیگر مرتبط است» (مارجر ۱۳۷۷: ۱۵۳-۱۸۲). اگر سیاست‌های قومی را استراتژی‌های تنظیم و تغییر روابط قومی در جامعه تعریف نمود که بر اساس آن می‌توان روابط قومی را تحت قاعده و نظم درآورد و بر آنها مدیریت نمود، پس می‌توان متناسب با انواع روابط قومی از انواع سیاست‌های قومی نام برد (چلبی ۱۳۷۸: ۷۷).

در بیشتر ادبیات مربوط به اقوام، تکثر و تنوع قومی در درون یک جامعه به منزله تهدید شمرده شده که می‌بایستی درصدد حل آن بود. هر چند شیوه‌های حل این مساله دامنه و طیف وسیعی از اعمال توأم با خشونت تا اقدامات حمایتی و دموکراتیک را در برمی‌گیرد.

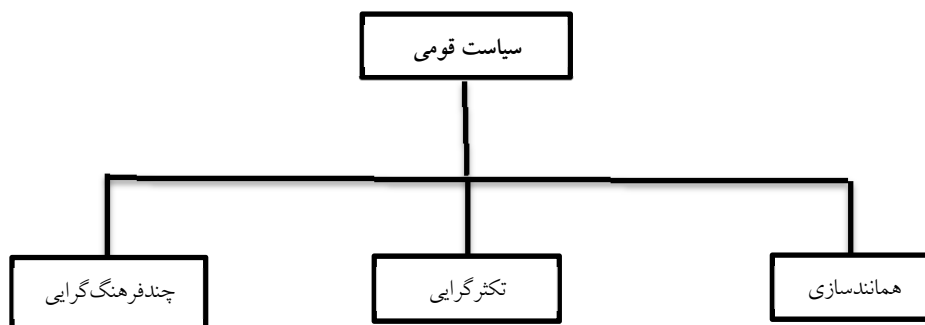
دولت‌های چندقومی اغلب به منظور رسیدن به اهدافی به سیاست‌گذاری قومی روی می‌آورند؛ مانند کنترل سطح تکثرگرایی قومی و جلوگیری از تبدیل آن به خشونت قومی؛ حفظ همزیستی مسالمت‌آمیز گروه‌های تشکل‌دهنده جمعیت کشور؛ ایجاد رویه مسالمت‌آمیز و مشروع در مواجهه با تقاضاهای قومی (مقصودی و دربندی ۱۳۹۱: ۱۷۷-۱۵۵). براساس رویکرد مارتین مارجر (Martin Marger) (۱۳۷۷)،

«سیاست‌های قومی در جوامع چندقومیتی و دارای تکثرفرہنگی از سه الگوی مسلط پیروی می‌کند: همانندسازی، تکثرگرایی و چندفرہنگ‌گرایی» (مارجر ۱۳۷۷: ۱۸۲-۱۵۳):

۱. همانندسازی (Assimilation): این مدل به فرایند پذیرش ارزشها، الگوها و فرهنگ گروه برتر جامعه توسط اقوام و دیگر گروه‌های اقلیت در جامعه اطلاق می‌شود که طی آن این اجتماعات کوچک قومی در بطن گروه مسلط جذب و هضم می‌شوند. همانندسازی، بخشی از فرایند تغییرات اجتماعی و فرهنگی است (مقصودی و دربندی ۱۳۹۱: ۱۷۷-۱۵۳)؛ این مدل از سیاست قومی عمدتاً دارای دو جنبه‌ی ساختاری و فرهنگی است. جنبه فرهنگی بیانگر تبعیت و پیروی یک گروه قومی از خصایص فرهنگی گروه دیگر در زمینه‌هایی چون زبان، مذهب، رژیم غذایی و غیره است. اما همانندسازی ساختاری سطح بالاتری از تعامل اجتماعی در میان گروه‌های مختلف قومی را مدنظر قرار می‌دهد. از طریق همانندسازی ساختار، اعضای گروه‌های اقلیت در نهادهای مختلف جامعه پخش شده و با اعضای گروه حاکم وارد قراردادهای اجتماعی می‌شوند. بنابراین همانندسازی ساختاری در آخرین مرحله خود به محو وضعیت اقلیت قومی می‌انجامد (مارجر ۱۳۷۷: ۱۵۵-۱۷۷؛ مالمر ۱۳۹۹: ۸۴-۱۰۷).

۲. مدل تکثرگرایی (Pluralism): در این مدل «تنوع گروهی و حفظ مرزهای جداکننده‌ی گروه‌های قومی از یکدیگر» مورد شناسایی قرار می‌گیرد. در این مدل تمامی گروه‌های فرهنگی وقومی پذیرفته شده هستند و از طریق مشارکت و همزیستی، در عین حفظ وجوه تمایز خود با یکدیگر، به یک نظام سیاسی و اجتماعی کلان‌تر تعلق خاطر دارند (مقصودی و دربندی ۱۳۹۱: ۱۵۵-۱۷۷). این مدل هم دارای دو بعد فرهنگی و ساختاری است؛ بعد فرهنگی بر حفظ تفاوت‌های فرهنگی اقوام تأکید دارد و در بعد ساختاری دولت و حاکمان این امکان را فراهم می‌آورند تا سازمان‌های مستقلی مانند اداره‌ها، مدارس و ... براساس تفاوت‌های فرهنگی اقوام ایجاد شوند (مالمیر ۱۳۹۹: ۱۰۷-۸۴).

۳. مدل چندفرهنگ‌گرایی: این مدل سیاست قومی را باید ترکیبی از دو مدل قبلی دانست. طرفداران این الگوی سیاستی در حوزه قومیت همچون ویل کیملیکا (Will Kymlicka) بر این باورند که جامعه ضرورت دارند علیرغم دارابودن تنوع قومی، به وحدت و همگرایی برسند. «در چارچوب این الگو از سیاست‌گذاری قومی، پایه و رکن سیاست قومی، ابعاد فرهنگی، هنجاری و ارزشی آن است» (مقصودی و دربندی ۱۳۹۱: ۱۷۷-۱۵۵) و نوعی وحدت در عین کثرت در این مدل توصیه می‌شود. از منظر سیاست‌گذاری دولت، در الگوی چندفرهنگ‌گرایی افراد با دارابودن فرهنگ‌های مختلف باید قادر باشند در عین حفظ تفاوت‌ها، در چارچوب یک کشور و تحت عنوان یک ملت در تعاملی مسالمت‌آمیز با هم زیست کنند.

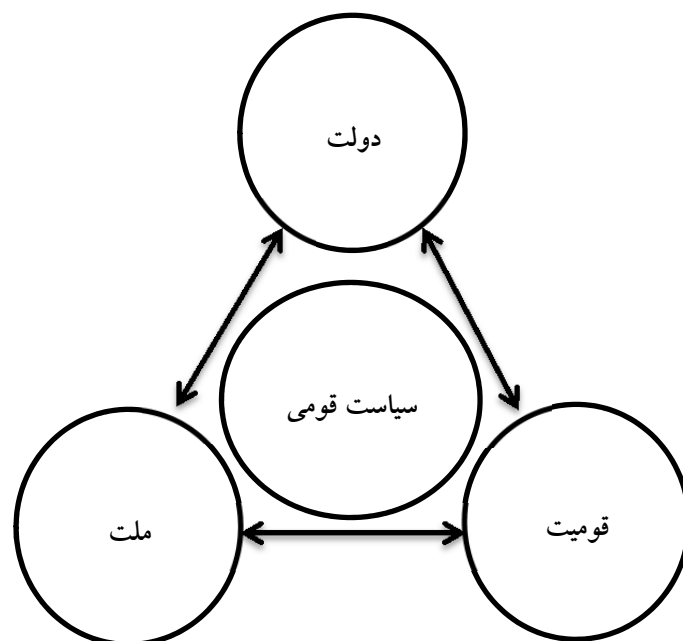

نمودار ۱. الگوهای سیاست‌گذاری قومی

همان‌طور که مبرهن است در تمامی این الگوهای سیاست قومی، سه عنصر ملت، دولت و قومیت در کشاکش و تعامل با یکدیگر بوده و قواعد بازی سیاسی را تعیین می‌کنند. کیفیت ساختاری و ماهیت این ابعاد در کنار نوع روابط بین آنها مشخص‌کننده‌ی سیاست اتخاذشده در

نسبت سیاست قومی و همگرایی ملی در دوران ... (غلامحسین صائمی نیا و دیگران) ۷۳

قبال تنوعات فرهنگی قومی است. به عبارت دیگر سیاست قومی تابعی است از کم و کیف قدرت و به تبع روابط بین سه عامل مذکور می‌باشد. بسته به اینکه ظرفیت و قدرت کدام یک از این سه مولفه قوی‌تر باشد نوع و ماهیت سیاست قومی اتخاذ شده نیز به همان سمت متمایل می‌شود و گرایش بیشتری می‌یابد (مالمیر ۱۳۹۹: ۱۰۷-۸۴). بر این اساس به نظر می‌رسد می‌توان با بهره‌گیری از دستگاه مفهومی نظریه «سیاست قومی» و الگوی مفهومی ذیل نسبت سیاست قومی و همگرایی ملی را در دو دوره تاریخی پهلوی و جمهوری اسلامی ایران مورد بررسی قرار داد.

نمودار ۲. الگوی مفهومی

(برگرفته از مالمیر، ۱۳۹۹: ۸۴-۱۰۷)

۴. دولت و سیاست قومی در ایران (دوران قبل و بعد از انقلاب اسلامی)

سیاست قومی هر دولت در جوامع دارای چندفرهنگی قومی، تا حد زیادی و به طور مستقیم روی همگرایی یا واگرایی قومی در آن کشور موثر است. در طول تاریخ معاصر ایران، دولت‌ها با سیاست‌های فرهنگی و قومی خود باعث واگرایی یا همگرایی آنها در مواجهه با دشمنان و مشکلات مشترک شده‌اند. هر چقدر این سیاست به سمت خالص و یکسان سازی رفته،

واگرایی قومی افزایش یافته است و مشارکت سیاسی آنها کاهش یافته است؛ در مقابل هر چقدر سیاست قومی حالت متکثرتر و دموکراتیک‌تری به خود گرفته است، همگرایی قومی بیشتر شده و متعاقب آن مشارکت سیاسی افزایش یافته است. این موضوع را می‌توان در دو نوع سیاست قومی در دوران تاریخی پهلوی و جمهوری اسلامی ایران مشاهده نمود. به همین منظور در ادامه به سیاست قومی در دوران پهلوی و جمهوری اسلامی ایران می‌پردازیم.

۱.۴ سیاست قومی در دوران حاکمیت پهلوی

توجه به ساختار قومی و ورود حکومت در این عرصه که عمدتاً به منظور نظارت بر تحرکات اقوام بوده است، سابقه‌ی دیرپایی در تاریخ سیاسی ایران دارد؛ اما در این میان، مهم، تأمل در روش‌هایی است که در شرایط دولت مدرن به ویژه در حکومت [پهلوی اول] به بعد مطرح شده است. سیاست رضاخان نسبت به اقوام که یکی از موانع عمده‌ی مدرنیزاسیون به شمار می‌رفتند، رویه و روش‌های خاصی را دنبال می‌کرد که با تمامی دوران قبل از آن متفاوت بود؛ مشخصه‌ها و ابزارهای اصلی این قدرت نوظهور عبارت بودند از: وجود نظام تمرکز، قدرتمند و نوین، برخورداری از نظام اقتصادی، سیاسی و فرهنگی متمرکز و تلاش در جهت وابسته کردن و ادغام نظام‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پراکنده قومی با نظام مرکز و نیز تلاش در جهت نوسازی در هر یک از این عرصه‌ها (حاجیان، ۱۳۸۰: ۱۱۹-۱۳۸).

«شاید بتوان دوران رضاشاه را این گونه مفهوم سازی کرد که در این عصر روشنفکران و اندیشمندان عرصه عمومی در ایران در کنار قدرت و در کنار سلطنت به دنبال احیای نوعی از باستان‌گرایی در ایران بوده اند» (میری، ۱۳۹۸: ۹).

چارچوب سیاست‌گذاری قومی طی سالهای ۱۳۰۴ تا ۱۳۵۷ تا حد زیادی از یک چارچوب سیاستی پیروی کرده است؛ چارچوبی که به جهت سیاست فرهنگی مبتنی بر یکسان‌سازی فرهنگی بوده و التفات دموکراتیکی به مقوله اقوام و عشایر (ایلات) نداشته است. از منظر اندیشه‌ای در دوران محمدرضاشاه، بحث‌های جدیدی در عرصه عمومی می‌بینیم که آیا ایرانیت مهم است یا اسلامیت؟ برخی‌ها مثل پورداوود، ایرج افشار، عباس اقبال آشتیانی و حتی در دوره‌ای عبدالحسین زرین‌کوب در پی این بودند که هویت ایران پیش از اسلام را برجسته کنند، ولی این برجستگی را طوری تعریف نمی‌کردند که در تقابل با اسلامیت ایران قرار گیرد. افرادی چون پورداوود در پی احیای پروژه باستان‌گرایانه بودند اما کسانی چون عبدالحسین زرین‌کوب تلاش می‌کردند، نوعی از ناسیونالیسم ایرانی که یکی از مولفه‌هایش دین اسلام

نسبت سیاست قومی و همگرایی ملی در دوران ... (غلامحسین صائمی نیا و دیگران) ۷۵

است را در تقابل با عربیت، بازسازی کنند. در نقطه مقابل این موارد، ما چند گفتمان دیگر هم داریم: مثلاً گفتمان مرتضی مطهری در پی نگاهی تلفیقی به مفهوم ایرانییت و اسلامیت است. (میری، ۱۳۹۹ الف؛ ۱۳۹۸).

از منظر سیاستی، سیاست‌های ناسیونالیستی افراط‌گرایانه‌ی حکومت پهلوی، آنگاه که با نظریه‌های مدرنیزاسیون و اصلاحات به سبک جوامع غربی همراه شدند، فشار مضاعفی را بر صاحبان افکار و عقاید مخالف با دیدگاه ترویج شده از سوی دولت مرکزی وارد آوردند. ایجاد حس محرومیت و تحقیرشدگی در اجتماع ملی، در مورد اقوام مختلف، محروم سازی از حضور در عرصه سیاست، ایجاد زمینه‌های فرهنگی شکل‌گیری قومیتی به نام «فارس» در مقابل سایر اقوام، افزایش تضییقات اقتصادی و عدم اجازه رشد و توسعه همه‌جانبه در مناطق مستعد مخالف با سیاست‌های دولت و بالاخره، بهره‌گیری از ابزارهای نظامی جهت پیشبرد برنامه‌هایی نظیر اسکان ایلات و عشایر و خلع سلاح آنها و توسعه شهرنشینی در راستای سیاست شبیه‌سازی، که یکی از اهداف آن، اعمال کنترل بیشتر بر این قشر جامعه ایرانی بود، از جمله سازوکارها و سیاست‌های پهلوی در قبال اقوام ساکن در ایران بود (اشرف‌نظری، ۱۳۸۶: ۱۷۳-۱۴۱). رضاشاه برای اجرای سیاست همانندسازی، سیستم نوین ارتش، دادگاه و مدارس را تشکیل داد. دولت مدرن رضاشاه درصدد تشکیل دولتی مقتدر و ملی بود که دارای یک شاه، یک سیستم سیاسی و یک زبان و یک لباس و یک نوع مردم باشد.

در باب سیاست قومی در دوران پهلوی دوم باید اذعان داشت که تاثیرات و نتایج و روندهای سیاست‌های «یکسان سازی فرهنگی» رضاشاه در قبال اقوام و ایلات و عشایر نیز در این دوره تداوم پیدا کرد. اگرچه که مسیر حکومتی محمدرضاشاه با پدرش تفاوت‌های متعددی داشت و نوسانات زیادی را تجربه کرد. به همین جهت باید اذعان داشت که شانزده سال حکومت رضاشاه پهلوی با سیزده سال بعدی (۱۳۲۰-۱۳۳۲) پهلوی دوم تفاوت‌های زیادی داشت. در شانزده سال گذشته، قدرت در دستان یک مرد متمرکز شده بود. اما در سیزده سال بعد، یعنی از سقوط سلطنت نظامی رضاشاه تا آغاز سلطنت نظامی محمدرضا شاه در مرداد ماه ۱۳۲۰، قدرت در بین پنج قطب جداگانه دست به دست می‌شد؛ دربار، مجلس، کابینه، سفارت‌خانه‌های خارجی و مردم. این مراکز قدرت، بیشتر درگیری‌های خود را به درون کابینه کشاندند که نتیجه آن بی‌ثباتی دائمی در این نهاد بود. (آبراهامیان ۱۳۸۹: ۲۰۹). به طور کلی باید اذعان داشت که دوران ۳۷ ساله محمدرضا شاه پهلوی با همه فراز و فرودهایی که نسبت به اقوام مختلف ایرانی داشت و علیرغم تمامی تلاشهایی که جهت همگون‌سازی و استحاله هر

چه بیشتر این اقوام در یک فرهنگ، زبان و حتی گرایش سیاسی واحد به عمل آورد، موفقیت چندانی در این زمینه به طور عمیق به دست نیامورد و دیگ جوشانی که رژیم به ضرب نیروهای نظامی و امنیتی خود به سختی درب آن را محکم نگاه داشته بود، با کمترین تحولی در سطح سیاست داخلی، سرباز کرده و به دنبال سرنگون شدن نظام حاکم، موجی از بحران‌های ناشی از مطالبات قومی را در سراسر کشور به راه انداخت؛ همانگونه که در سالهای پس از برافتادن رضاشاه نیز رخ داد.

پیگیری سیاست‌های توسعه‌ای در شهرهای مرکزی به ویژه در تهران، مشهد، اصفهان و تبریز و غفلت از توسعه‌ی نقاط دارای جمعیت قومی و اقلیت‌های مذهبی و بی‌توجهی به فقدان مشارکت سیاسی اقلیت‌های قومی و مذهبی در فرایندهای تصمیم‌گیری ملی و در نهایت فقدان توجه به عناصر هویتی قومیت‌ها و کنار زدن آنها به نفع اسطوره‌های برسازشده‌ی ملی و باستانی ایرانی تکمیل‌کننده‌ی پازل سیاست قومی دوران پهلوی بود. به طور نمونه سیاست‌ها و برنامه‌های نظام شاهنشاهی دولت در استانهای قومی تبعیض‌آمیز بوده است؛ همانطور که میراحمدی (۱۳۷۷) بررسی کرده است «استانهای قومی در برنامه چهارم توسعه پهلوی دوم (۱۹۶۸-۱۹۷۲) کمتر از استانهای فارس‌نشین مورد توجه قرار گرفته‌اند که در اغلب موارد، تمایزهای اساسی و مهم هم بوده‌اند. همچنین سیاست منطقه‌ای دولت علی ایالات قومی در جاهایی که تعدادی قطب صنعتی رو به رشد وجود داشته، تبعیض‌آمیز بوده است؛ حتی در زمینه وام‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها سهم بی‌تناسب استان‌های فارسی‌زبان قابل توجه بوده است» (میراحمدی ۱۳۷۷: ۲۳۴-۲۰۷). حاجیانی (۱۳۸۰) در این زمینه اذعان می‌دارد: «مبنای اقدامات حکومت پهلوی در این زمینه فارس‌گرایی افراطی و تمایلات شدید پان‌ایرانیستی با تکیه بر زبان فارسی و هویت و فرهنگ ایران قبل از اسلام و اسطوره‌ی آریایی بوده است. اهمیت موضوع یکپارچه‌سازی در دوران مدرن برای حکومت پهلوی آنقدر بود که برخی معتقدند اساساً گفتمان غالب و مسلط در دوران حکومت پهلوی‌ها، گفتمان پهلویسم و فارس‌گرایی افراطی بوده است؛ در دوران حکومت پهلوی علیرغم بروز بحران‌های شدید قومی و حرکت‌های استقلال‌طلبانه در آذربایجان و کردستان، مساله اقوام در پرتو مدرنیزاسیون کلی کشور به فراموشی سپرده شد» (حاجیانی ۱۳۸۰: ۱۱۹-۱۳۸).

مجموع این رخدادها و موضعی که گروه‌های قومی به طور اخص و در شکل کلی آن یعنی ملت در واکنش به سیاست قومی حکومت پهلوی نشان دهنده‌ی شکست ایده‌ی همانندسازی فرهنگی و قومی در ایران قبل از انقلاب اسلامی بود؛ ایده‌ای که متأثر از ایدئولوژی باستان‌گرایی

نسبت سیاست قومی و همگرایی ملی در دوران ... (غلامحسین صائمی نیا و دیگران) ۷۷

و ناسیونالیسم ایرانی بود و بر این فرض بود که دولت می‌تواند از این طریق ملت‌سازی کرده و عنصر سوم یعنی قومیت را به عنوان یک متغیر تاثیرگذار بر روند تحولات سیاسی و اجتماعی از بین ببرد.

۲.۴ سیاست قومی در دوران حاکمیت جمهوری اسلامی ایران

با روی کار آمدن جمهوری اسلامی و تأکید نظام جدید بر برابری تمامی مردم کشور از هر قوم و نژادی (اصل ۱۹ قانون اساسی) و حق استفاده از زبان‌های محلی (اصل ۱۵ قانون اساسی) شاهد تحول چشمگیری در سیاست‌های هویتی و قومی دولت در قبال اقوام بوده‌ایم. در اوایل انقلاب و به واسطه‌ی گشایش‌های بی‌مهار سیاسی و ضعف نظام جدید حکومتی، برخی گرایش‌های محدود محلی گریز از مرکز در میان گروه‌های قومی رخ داد، اما با آغاز جنگ تحمیلی و اضطرار ناشی از آن تمامی تحرکات محلی در راستای دفاع از وحدت سرزمینی به حاشیه رانده و گاه با ابزارهای نظامی-امنیتی مهار شد. پس از پایان جنگ و به ویژه با بازسازی اقتصادی کشور در دوران سازندگی، روند مدیریت قومی و سیاست‌گذاری هویتی نیز از فضای امنیتی خارج و رویکرد مشارکت‌پذیرتری را تجربه کرد (مقصودی ۱۳۹۱: ۱۵۵-۱۷۷).

جهت‌گیری‌های قومی اوایل انقلاب در بدو انقلاب از یک‌سو مبتنی بر جو سیاسی، اجتماعی حاکم بر کشور و از سوی دیگر، تابع نگرش کلی حاکم بر وضعیت انقلابی جامعه بود (صالحی امیری، ۱۳۸۸: ۴۲۶). اما از منظر تاریخی، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی با توجه به فروپاشی نهادها و ساختار سیاسی پیشین و عدم استقرار کامل نظام جدید، خلا جدی در حوزه سیاست قومی به چشم می‌خورد. در واقع علیرغم حساسیت مسایل قومی در جامعه، بحث سیاست‌گذاری قومی در کشور به شکل متمرکز و مدرن نبود. این در حالی بود که به دلیل شرایط بحرانی مناطق حاشیه‌ای و فعالیت گروه‌های تجزیه طلب، پرداختن به این امر اهمیتی اساسی داشت. در چنین شرایطی سیاست قومی در قالب مدیریت بحران و مقابله با تحرکات قومی-مذهبی مخالف، نمود پیدا می‌کرد و عمدتاً توسط رهبر انقلاب اعمال می‌شد (حق‌پناه ۱۳۹۴: ۶۹-۸۸).

در قانون اساسی کشورمان، سه مقوله گروه قومی، اقلیت دینی و اقلیت مذهبی از یکدیگر تفکیک شده و در حالی که اقلیت قومی با دو گروه دیگر قابل جمع است؛ برای هر یک به طور جداگانه حقوقی مطرح شده که با هم جمع پذیرند. روشن است که حقوق اقلیت در جایی مطرح می‌شود که تفاوت وجود داشته باشد و اکثریت ایرانیان و حکومت دینی برخاسته از

قانون اساسی نیز بیشترین تفاوت را با اقلیت‌های دینی دارند. بنابراین، تدوین کنندگان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز بیشترین عنایت را به اقلیت‌های دینی معطوف کرده و اقلیت‌های قومی صرف را کمتر مورد توجه قرار داده‌اند. برای اقلیت‌های دینی، غیر از کرسی‌های تضمین شده در مجلس شورای اسلامی، ماده واحده‌ای نیز برای رعایت حقوق مذهبی و اجرای شرایع دینی‌شان وجود دارد. اما اقلیت‌های مذهبی و قومی، به واسطه اشتراک در دین، به لحاظ حقوق اجتماعی و سیاسی، بخشی از اکثریت جامعه ایرانی به حساب آمده‌اند. بنابراین در ساحت فرهنگی کشور، حق آنان برای تداوم بخشی به هستی فرهنگی‌شان تأیید و آزادی شعایر مذهبی اقلیت‌های مذهبی مسلمان، با عنایت به ماده واحده مذکور، تأمین شده است (قاسمی، ۱۳۸۲).

در واقع بیانات حضرت امام (ره) از یکسو و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در دوره اول پس از پیروزی انقلاب اسلامی منابع سیاست قومی با هدف ایجاد حس وحدت و همگرایی ملی با تأکید بر برخورداری از حقوق یکسان در فضای پرآشوب و ناآرام پس از انقلاب اسلامی در بین کلیه اقوام موجود در کشور را تشکیل می‌داد. انقلاب در دهه‌های آغازین خود کشید تا مساله ایرانیت را ذیل مسئله امت باز تعریف کند و دوباره امت اسلامی را به مثابه یک ایدئولوژی نوین، در میثاق ملی خود قرار دهد (میری ۱۴۰۰) و از آنجا که مخاطبان پیام انقلاب در دنیای اسلام و کشورهای همسایه مردمانی بودند که قرابت قومی، زبانی و مذهبی با اقوام ایرانی، عرب، ترکمن، بلوچ، کرد و آذری داشتند، در عمل پیگیری ایده وحدت دنیای اسلام در سیاست خارجی، با سیاست قومی در داخل و نوع برخورد نظام با گروه‌های قومی مذهبی کشورمان گره خورد. دغدغه و دل‌نگرانی رهبران حکومت دینی از بهره‌برداری مخالفان کشورهای رقیب جمهوری اسلامی از پراکندگی و اختلافات زبانی و مذهبی در ایران - به شکلی که در سال‌های نخست انقلاب روی داد - داعیه وحدت طلبی و تلاش برای پیشبرد و دگرگون‌سازی وحدت و اتحاد شیعه و سنی را عمق و شدت مضاعف می‌بخشید (غلامی، ۱۳۹۱: ۱۴۳). دگرگون‌سازی وحدت تنها وجه شعاری و صوری نداشت و گویای طرز تلقی دست کم طیفی از رهبران انقلاب از مبانی و وفاق ایرانیان و تعریف و برداشت آنان از شناسه‌ها و مبانی هویت ایرانی و ایرانیان بود. برداشتی که بر اساس آن اسلام عامل هویت بخش و ایجاد همگرایی ملی بوده و بر دیگر مولفه‌های هویت ایرانی اعم از زبان، سرزمین و دیرینه تمدنی پیش از اسلام و یا باور به تبار مشترک رجحان داشت. در واقع غیریت‌گفتمانی در این دوره چه در بین قانون اساسی و چه در بیانات امام خمینی (ره) گفتمان هویت بخشی ناسیونالیسم ایرانی بوده است.

نسبت سیاست قومی و همگرایی ملی در دوران ... (غلامحسین صائمی نیا و دیگران) ۷۹

ناسیونالیسم ایرانی به زعم طرفداران آن به عنوان هویتی فراگیر می بایست بر فراز همه هویت‌های مادون ملی گسترش می یافت.

پیگیری سیاست‌های قومی هویت‌بخش در این دوره در راستای تقویت همگرایی ملی تا حدودی جنبه واکنشی داشت و پاسخی به روند اسلام‌زدایی در دوران پهلوی نیز بود. بدین وصف اسلام به عنوان مخرج مشترک قاطبه ایرانیان اعم از کرد، ترک، بلوچ، عرب و فارس مبنا و شالوده سیاست قومی قرار گرفت و پیوندهای دیگر فرهنگی زبانی و نژادی که آنان را در چهارچوب هویت ایرانی و حوزه فرهنگی و تمدن ایران زمین گرد هم می آورد در مراتب بعدی قرار گرفت یا برای مدتی نادیده گرفته شد. امام(ره) در موضع ایدئولوگ و رهبر سیاسی و مذهبی جامعه انقلابی، نقش موثری در ایجاد وحدت و بسیج توده‌ای در بین تمامی اقشار جامعه و از جمله در بین اقلیت‌های قومی طی دوران انقلاب و پس از آن داشت (حق‌پناه ۱۳۹۴: ۸۸-۶۹).

سیاست گذاری قومی در فاصله زمانی ۱۳۶۸-۱۳۵۷ متاثر از فقدان شخصیت کاریزمایی امام(ره)، پایان جنگ، سلطه گفتمان راست سستی و از سوی دیگر تحت تاثیر سیاست‌های قومی رژیم پهلوی و ماهیت برنامه‌های توسعه در قبل از انقلاب اسلامی بوده است. در واقع در نتیجه سیاست‌های قومی رژیم پهلوی و ماهیت برنامه‌های توسعه در قبل از انقلاب اسلامی، مناطق سکونت اقوام ایرانی که بیشتر مرزی و حاشیه‌ای بوده، تبدیل به توسعه نیافته‌ترین نقاط کشور شده بودند. لذا پس از انقلاب باور و اراده دولتمردان گفتمان سازندگی، محرومیت‌زدایی از این مناطق بود. اما بروز ناآرامی‌ها در اکثر نواحی مزبور، ضعف اقتصادی دولت، نداشتن برنامه جامع، نظام مدیریتی و مدیران کارآمد و مهمتر از همه وقوع جنگ هشت ساله با عراق موجب شد که در این زمینه گام جدی برداشته نشود و حتی بر مشکلات افزوده شود. از سال ۱۳۶۸ و آغاز دوران موسوم به سازندگی محرومیت‌زدایی از این مناطق در عرصه‌های مختلف دنبال شد. پس از اتمام جنگ، آنچه در اولین نگاه توجه دست اندرکاران و سیاست‌گذاران نظام را به خود جلب می نمود، بازسازی اقتصادی مناطق جنگ زده بود، مناطقی که طی هشت سال جنگ دچار آسیب زیادی شده بودند.

آنچه که در این ارتباط حائز اهمیت است آن است که ساکنان بیشتر این مناطق جزو اقوام ایران بوده اند و این موضوع توجه به این مناطق را دو چندان نمود. زیرا اقوام همواره بر توسعه ناموزون حاکم بر فضای کشور اعتراض می نمودند و این مساله توجه به آن را بیشتر می نمود(صالحی امیری، ۱۳۸۸: ۳۸۸). در واقع شرایط جنگی مقتضیات خاص خودش را می طلبید

که بر اساس آن توجه به حقوق شهروندی آنگونه که در گفتمان قانون اساسی مطرح می‌شود، به ویژه در مناطقی که دچار تنش‌هایی بودند نمی‌توانست چندان مورد توجه قرار گیرد. اما شرایط پس از جنگ اقتضا می‌نمود که به خواسته اقوام مبنی بر دست‌یابی به حقوق خویش توجه شود. در واقع مهم‌ترین وجه فعالیت‌های دوره سازندگی را مباحث اقتصادی تشکیل می‌دهد. در این میان برجسته‌ترین وجه سیاست‌گذاری دولت در ارتباط با اقوام در برنامه‌های اول و دوم توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی تجلی می‌یابد. خط‌مشی‌های اصلی برنامه اول، پیرامون چند محور اساسی شکل گرفته بود که آنها را می‌توان به ترتیب زیر برشمرد:

- توجه به بازسازی و راه‌اندازی چرخه‌های تولید، توسعه امکانات فیزیکی و زیربنایی، توسعه خدمات اجتماعی دولت

- رفع عدم تعادل‌های عمده در توزیع امکانات بین مناطق و قشرهای گوناگون جامعه، حصول به قیمت‌های تعادلی در بازار (مستندات برنامه دوم توسعه، ۱۳۷۲: ۷۱).

در قسمت تبیین هدف‌های کلی برنامه توسعه پنج‌ساله اول، مسایل قومی و اقوام ایرانی تنها در بند آخر آن سازماندهی فضایی و توزیع جغرافیایی جمعیت و فعالیت‌ها، متناسب با مزیت‌های نسبی هر منطقه به استثنای مواردی که ملاحظات سیاسی و نظامی ایجاب می‌نماید. (قانون برنامه اول توسعه، ۱۳۶۸) مورد اشاره قرار گرفته است. گسترش عوارض آثار تورم زدایی برنامه اول که همه مناطق کشور را در بر گرفته بود موجب شد که برنامه‌های دولت بیشتر معطوف به اصلاحات اقتصادی شود و در سایر حوزه‌ها اقدام خاصی صورت نگیرد. در واقع از سال ۱۳۷۴ و آغاز برنامه دوم توسعه، محرومیت زدایی از مناطق محروم و مرزی در کانون توجه قرار گرفت. در پیوست لایحه برنامه دوم توسعه، توجه زیادی به این مناطق شد و اهدافی نیز در جهت رفع محرومیت از این مناطق در نظر گرفته شده بود. هر چند که در این لایحه و برنامه‌های ذکر شده از نام اقوام و یا اقلیت‌های مذهبی به میان نیامده، اما هدف توجه به همان مناطق قومی بوده است (غلامی ۱۳۹۱: ۱۹۲).

در هر صورت نگرش غالب و روح حاکم بر سیاست‌گذاری قومی طی سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۷۶، ابزارگرایانه و مبتنی بر رهیافت مدرنیزاسیون یا نوسازی است. محور مرکزی حاکم بر سیاست قومی در این دوره، محرومیت زدایی از مناطق مرزی و قومی بوده است. در این دوره اعتقاد بر این بوده که با بالابردن معیارهای زندگی در نواحی قومی و مرزی می‌توان زمینه‌های همگرایی و ادغام هر چه بیشتر اقوام در دولت مرکزی در ایران را فراهم ساخت و متعاقباً باعث تقویت همگرایی ملی در بین اقوام در ایران گردید. بر این اساس می‌توان از مفاهیمی چون نظیر تعادل

منطقه‌ای، تمرکزگرایی سیاسی، همانندسازی قومی (در تقابل با رویکرد وحدت در کثرت)، بازسازی مناطق محروم و توسعه سخت افزارانه به فرهنگ یاد کرد. رهیافت ابزارگرایانه یا نوسازی در این دوره به عنوان محور و مبنای پروژه های توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جوامع بسیاری از جمله ایران قرار گرفت و کم و بیش در باب مساله اقوام ایرانی نتایجی مشابه به بار آورد. به این معنا که ضمن کسب توفیق در برخی عرصه های اقتصادی و اجتماعی، در سایر حوزهها نتایج مطلوب و پیشبینی شده را به بار نیاورد. عمل بر مبنای چنین نگرشی نه تنها ادغام و یکپارچگی ملی را به همراه نداشت بلکه نتایجی معکوس در باب افزایش مطالبات اقوام ایرانی از دولت مرکزی به همراه آورده است این تناقض نمایی دوران سازندگی است که با الهام از آموزه های مکتب نوسازی، با نگرشی کمی نگر و بدون در نظر گرفتن پارامترها و مولفه های فرهنگی و سیاسی بیشتر بر حوزه اقتصاد متمرکز بوده است. به همین خاطر بخش مهمی از مطالبات گروه های قومی و مذهبی پاسخ نگرش و فضایی به وجود آورد که سیاست قومی در دوره بعدی را معطوف به پاسخ گویی به همین مطالبات و جلوگیری از تشدید واگرایی آنان با نظام گرداند. (حق پناه ۱۳۹۴: ۸۸-۶۹).

در دوران دولت سید محمدخاتمی موسوم به دولت «اصلاحات» (۱۳۷۶-۱۳۸۴)، در چارچوب پروژه کلان «توسعه سیاسی»، سیاست قومی نگاه اجتماع محوری به خود گرفت. در این دوران تغییر نگرش نسبت به اقوام به گونه ای که آنها بین لایه های هویتی قومی و ملی خود قرابت بیشتری را احساس نمایند و هویت ملی را در تقابل با هویت های خرد محلی و قومی خود قرار ندهند، از جمله یکی از مهم ترین سیاست هایی بود که در حوزه فرهنگی در طی دوره اصلاحات در ارتباط با اقوام و اقلیت های قومی ساکن در کشور پی گرفته شد. نمود اعلامی این سیاست قومی را می توان در شعارهای انتخاباتی «ایران برای همه ایرانیان» از سوی اصلاح طلبان دید. گام های محدود دولت در این دوره، کاهش موانع تعامل با گروه های قومی کشور و افزایش اعتماد و سرمایه اجتماعی و ملی به دولت، از طریق شهروندی مدنی را به همراه داشت. بر این اساس، ملاک عمل دولت، تبدیل شهروندان قوم گرا به شهروندانی متمایل به جمهوری اسلامی ایران بود؛ از این جهت دولت اصلاحات برای سیاست گذاری قومی و مدیریت اقوام، الگوی «چندفرهنگ گرایی قومی» و با به عبارت دیگر الگوی وحدت در عین کثرت را برگزید (مقصودی و دربندی ۱۳۹۱: ۱۵۵-۱۷۷). در این راستا، توجه به مباحث حقوق بشری، آزادی مطبوعات و انجمن های فرهنگی و محلی، توجه به حضور فعال نخبگان قومی در سیاست های کلان کشوری، و توجه به مفاد قانون اساسی درباره ی آزادی های مدنی و آزادی

زبان، شرایط بهتری را به لحاظ اعطای امتیازات، فرصت‌ها و آزادی‌های گسترده‌تر به گروه‌های قومی موجب شد. یکی از مهمترین سیاست‌های اجرا شده در دوره اصلاحات که ارتباط تنگاتنگی با مسایل قومی داشته و موجب شد تا رسیدگی به وضعیت اقوام تسهیل و تسریع گردد، تمرکززدایی و تلاش برای کوچک‌سازی بدنه دولت و تفویض اختیار به استانها بود (صالحی امیری ۱۳۸۸: ۴۲۶)

از جمله سیاست‌هایی که در ارتباط با اقوام در طی دوره اصلاحات پی گرفته شد تا زمینه همگرایی اقوام با هویت ملی را فراهم سازد و موجبات تقویت همگرایی ملی را فراهم نماید، سیاست محرومیت زدایی از مناطق کمتر توسعه یافته بود. در این دوره «قانون الزام دولت برای جبران عقب ماندگی‌های استان‌ها و مناطقی که شاخص‌های توسعه آنها زیر شاخص میانگین کشور» است، از جمله سیاست‌هایی بود که در راستای محرومیت زدایی از مناطق قومی به مرحله اجرا درآمد. همینطور در اجرای راهکار اجرایی فصل هشتم سند «برنامه طرح مطالعه شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته» توسط سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، به منظور دستیابی به فهرست کمتر توسعه یافته ترین محدوده‌های سکونت کشور با دیدگاه‌های زیر به انجام رسید (غلامی، ۱۳۹۱: ۱۹۶).

می‌توان مهمترین مفاهیمی که در ارتباط با اقوام در اسناد برنامه سوم و سیاست‌های قومی دوره اصلاحات بر آنها تأکید شد را به این شرح لیست نمود:

جبران عقب ماندگی‌های استان‌ها، شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته، اشتغال در مناطق کمتر توسعه یافته، معافیت از حقوق و عوارض دولتی، سهم مناطق کمتر توسعه یافته، جبران کمبود اشتغال مناطق کمتر توسعه یافته، اشتغال در مناطق روستایی به ویژه در مناطق توسعه نیافته، تبعیض بین مناطق شهری و روستایی، امکانات مناسب، رفع محرومیت آموزشی و گسترش مدارس شبانه روزی، تأکید بر مناطق دو زبانه، توسعه مناطق مرزی، تقویت همگرایی‌های ملی و پیوند مناطق مرزی با اقتصاد ملی و فراملی (رحیمی، ۱۳۹۹: ۷۴).

دوره دولت محمود احمدی‌نژاد (۱۳۸۶-۱۳۹۲) که موسوم به دولت «عدالت‌خواه» است؛ پس از پیروزی احمدی‌نژاد در انتخابات دو مرحله‌ای ریاست جمهوری شروع شد. گفتمان اصول‌گرایی عدالت‌خواه در تقابل با گفتمان اصلاح‌طلبی که غالباً جهت برون رفت از مسائل و مشکلات دامن‌گیر جامعه، راه حل را در توسعه سیاسی و حاکمیت نگرش شهروند محوری و اعطا آزادی‌های مدنی و رشد و گسترش جامعه مدنی می‌دید، عمده مسائل و مشکلات موجود در کشور را در حوزه اقتصاد و در عدم دسترسی یکسان به منابع ثروت برای کلیه آحاد و اقشار

نسبت سیاست قومی و همگرایی ملی در دوران ... (غلامحسین صائمی نیا و دیگران) ۸۳

جامعه جستجو می نمود. از این رو در این گفتمان بر مواردی نظیر فقرزدایی، رفع بیکاری، عمران و آبادانی مناطق کمتر توسعه یافته که جملگی ریشه در نگرش اقتصاد گرایانه داشتند، تاکید جدی می شد. نگاهی دقیق به لوایح و مصوبات و قانون های این دوره صحت ادعای فوق را به اثبات می رساند.

مروری بر سیاست های قومی در دولت نهم و دهم نشان می دهد اقدامات و سیاست های اتخاذ شده به دو صورت مستقیم و غیر مستقیم در ارتباط با حیات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اقوام در ایران بوده است. برخی از این سیاست های بطور مستقیم در ارتباط با اقوام ایرانی تدوین شده بودند نظیر ماده واحده اختصاص و پیشبینی دو واحد درس زبان و ادبیات مربوط به زبان ها و گویش های محلی و بومی برای تدریس در دانشگاه های مرکز استان ها و برخی از سیاست ها جنبه عام داشته و بطور مشخص در ارتباط با اقوام ایرانی تدوین شده بودند لیکن شمولیت و گستردگی شان به قدری بوده که اقوام ایرانی نیز متاثر از آن بوده اند نظیر اعطای سهام عدالت، هدفمند کردن یارانه ها، اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی.

دولت حسن روحانی که موسوم به دولت «اعتدال گرا» (۱۳۹۲-۱۴۰۰) بود، را به جهت گفتمانی و سیاستی، دولتی مابین دولت سازندگی و اصلاحات دانست. این دولت که در واکنش به سیاست های دولت عدالت خواه و با شعار بازگشت «تدبیر و امید» به چرخه ی سیاست گذاری کلان جمهوری اسلامی ایران ظهور کرده بود، تلاش داشت تا رویکرد متفاوتی نسبت به دولت قبل به اقوام و اقلیت های دینی داشته باشد. یکی از اقدامات این دولت در ابتدای کار خود صدور بیانیه ای ۱۰ ماده ای با عنوان «حقوق اقوام، ادیان و مذاهب» بود. در مقدمه این بیانیه ریاست جمهوری خود را متعهد به اجرای مفاد بیانیه دانسته و به همین خاطر برخی نخبگان و فعالان سیاسی مناطق قومی با اقبال از بندهای این منشور مدیریتی، به دید آرمانی به دولت جدید نگر بستند و ظرفیت های خود را به سوی آن معطوف داشتند. دولت اعتدال گرا اهتمام ویژه ای به حقوق شهروندی و توجه به اقوام و اهل سنت داشت. دولت علاوه بر وفای به عهد خویش نسبت به تبیین و انتشار و پیگیری «حقوق شهروندی»، اقداماتی را در جهت حمایت از اهل سنت و قومیت ها دنبال کرد.

«در چهار دهه پس از انقلاب، به دلیل تحولات اجتماعی، نوعی اسلامیسیم گشوده به خوانش های متفاوت، متنوع و متکثر، از دل ایده انقلاب اسلامی بیرون آمده، تجربیاتی براساس آزمون و خطا کسب کرده و به نتایجی دست یافته است. این امر منجر به نوعی مدنیت در این گفتمان شده - اسلامیسیم مدنی - که در قدرت و لایه های مختلف جامعه امروزی ایران وجود

دارد.» (میری، ۱۳۹۸: ۱۳). امعان نظر در سیر تاریخی سیاست قومی در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی نشان می‌دهد که نگاه سیاست‌گذار بین رویکرد تکثرگرا و چندفرهنگ‌گرایی در حال گذار بوده است؛ به موازات تثبیت سیاسی و از سر گذراندن جنگ هشت ساله تحمیلی از سوی عراق، چه در حوزه رفتاری و چه در حوزه تقنینی، سیاست قومی به سوی شناسایی عنصر قومیت در کنار دولت و ملت تقویت گردید. مداخلات سیاستی در این زمینه برخلاف دوران پهلوی، به جز دوران سالهای اولیه پیروزی انقلاب اسلامی و سالهای عدم تثبیت نظام سیاسی، باعث شده است که اقوام و اقلیت‌های مذهبی در بزنگاه‌ها و رخداد‌های ملی و تاریخی، به سوی همگرایی ملی و مشارکت در کارناوال‌های ملی سوق پیدا کنند. اوج این همگرایی را می‌توان در دوران هشت ساله جنگ ایران و عراق، انتخابات‌های ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و شوراهای اسلامی شهر و روستا دید که در آنها عنصر ملیت مشترک بوده است. به عبارت دیگر، جمهوری اسلامی ایران با اتخاذ رویکرد تکثرگرایانه و چندفرهنگ‌گرایی و متعاقب آن پاسداشت عنصر قومیت، باعث افزایش همگرایی ملی در کشور شده است. اگرچه که این گزاره در باب تمامی دوران پس از انقلاب اسلامی نمی‌تواند صادق باشد، اما مقصود نگارنده جهت‌گیری کلی سیاست‌گذاری قومی در این دوران بوده است. از سوی دیگر داده‌های مختلف سیاسی و اجتماعی نشان می‌دهد افزایش آگاهی اجتماعی و سواد علمی در قالب توسعه انسانی در دوران پس از انقلاب اسلامی توانسته است مشارکت سیاسی جمعیت قومی و اقلیت مذهبی را افزایش دهد. روندی که این قابلیت را دارد که در صورت تدوین و پیاده‌سازی موثرتر و دقیقتر سیاست قومی در سطح دولت، افزایش پیدا کرده و به عنصر تقویت امنیت و همگرایی ملی بدل شود.

۵. نتیجه‌گیری

همانطور که بررسی شد تفاوت‌های فرهنگی و قومیتی ویژگی غالب در جوامع امروزی است. کمتر کشوری در دنیا پیدا می‌شود که از این تنوعات برکنار باشد. کشور ایران نیز با وجود سابقه‌ی کهن تاریخی از این قاعده مستثنی نبوده است. وجود اقوام متنوع در این کشور که خواهان ایفای نقش‌پذیری موثر هستند از یکسو و ضرورت‌های دولت مدرن مبتنی بر اعمال قدرت و حاکمیت بر تمامی سرزمین از سوی دیگر، گاه سبب ایجاد شکاف میان هویت‌های خرد و کلان شده است. این اختلال‌ها تحرکات واگرایانه‌ای را به دنبال داشته است که همواره ضرورت مطالعه و شناخت عوامل موثر بر همگرایی را ضروری می‌سازد. به همین سبب بوده

است که در این مقاله تلاش شد تا نسبت سیاست قومی و همگرایی ملی را در دوره دوره پهلوی و دوره جمهوری اسلامی ایران مورد بررسی قرار گیرد. به همین جهت سوال اصلی مقاله به این شرح بوده است: سیاست‌گذاری قومیتی در دوران پهلوی (اول و دوم) و جمهوری اسلامی ایران چه نسبتی با همگرایی ملی داشته است؟. بررسی سیاست قومی در دو دوره پهلوی و جمهوری اسلامی و نسبت آن با همگرایی ملی باعث شده است تا فرضیه مقاله مورد تایید قرار گرفته و چنین نتیجه‌گیری شود که: سیاست‌گذاری قومی پهلوی با ابتنا بر رویکرد همانندسازی قومی، باعث تضعیف همگرایی ملی گردید ولی در نقطه مقابل سیاست‌گذاری قومی جمهوری اسلامی با رویکرد تکثرگرا باعث تقویت همگرایی ملی شده است. در واقع هر زمان که دولت‌ها توانستند سیاست‌های قومی شان را هژمونیک سازند بی‌تردید در بین اقوام نوعی اراده مثبت برای حفظ نظام سیاسی مستقر و نوعی تعلق نسبت به هویت و همگرایی ملی شکل گرفت. می‌توان تفاوت دو نوع سیاست قومی را در جدول مقایسه‌ای ذیل مشاهده کرد:

جدول ۱. مقایسه نتایج سیاست قومی در دو دوره تاریخی قبل و پس از انقلاب اسلامی

حکومت جمهوری اسلامی ایران	حکومت پهلوی	
تکثرگرا - چندفرهنگ‌گرایی	همانندسازی	نوع سیاست قومی
تقویت هویت قومی	تضعیف هویت قومی	تقویت/تضعیف هویت قومی
تقویت مشارکت سیاسی	تضعیف مشارکت سیاسی	تقویت/تضعیف مشارکت سیاسی
تقویت همگرایی ملی	تضعیف همگرایی ملی	تضعیف/تقویت همگرایی ملی
ناسیونالیسم مدنی	ناسیونالیسم اقتدارگرا	ناسیونالیسم

کتاب‌نامه

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۹). *ایران بین دو انقلاب*. ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، تهران: نشر نی
- بشیریه، حسین (۱۳۸۳). *موانع توسعه سیاسی در ایران*، تهران: گام نو
- بشیریه، حسین (۱۳۸۲). *عقل در سیاست، سی و پنج گفتار در فلسفه، جامعه‌شناسی و توسعه سیاسی*، تهران: نگاه معاصر.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۸). *بررسی هویت قومی و رابطه آن با هویت جامعه‌ای*، تهران: وزارت کشور

- حاجیان، ابراهیم (۱۳۸۰). الگوی سیاست قومی در ایران، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، شماره ۱۱ و ۱۲، ۱۱۹-۱۳۸.
- حسینی، سیدقاسم. (۱۳۸۳). نسبت هویت ایلی و هویت قومی در ایلات و عشایر ایران. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۵(۱۹)، ۸۳-۱۰۲.
- حق پناه، جعفر. (۱۳۹۴). سیاست‌گذاری قومی در جمهوری اسلامی ایران؛ چگونگی، فرایند و عوامل مؤثر بر تدوین. *سیاست‌گذاری عمومی*، ۱(۲)، ۶۹-۸۸. doi: 10.22059/ppolicy.2015.57160
- صالحی‌امیری، سیدرضا (۱۳۸۸). مدیریت منازعات قومی در ایران، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک. طباطبایی، سیدجواد (۱۳۹۴). زوال اندیشه سیاسی در ایران تهران: مینوی خرد.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۳۹۹). تاریخ اندیشه سیاسی در ایران، تهران، مینوی خرد.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۴۰۰ الف). تاملی درباره ایران؛ دیباچه‌ای بر نظریه انحطاط ایران (جلد نخست)، چاپ پنجم، تهران: مینوی خرد.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۴۰۰ ب). تاملی درباره ایران؛ نظریه حکومت قانون در ایران - مکتب تبریز و مبانی تجددخواهی؛ چاپ چهارمف تهران: مینوی خرد.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۴۰۱). ملت، دولت و حکومت قانون، تهران: مینوی خرد.
- غلامی شکارسرای، محمد رضا. (۱۳۹۵). تحلیل گفتمان سیاست‌های قومی پس از انقلاب اسلامی (با تأکید بر دوره ۱۳۶۸-۱۳۷۶). *مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ۶(۲۰)، ۱۱۱-۱۲۴.
- غلامی، محمدرضا (۱۳۹۱). عوامل سیاسی مؤثر بر همبستگی ملی در بین قومیت‌های ایران، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- قاسمی، محمدعلی. (۱۳۸۳). اقلیت‌ها در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۶(۲۲)، ۸۵۳-۸۷۵.
- مالیر، مهدی. (۱۳۹۹). بنیان‌ها و الزامات نظری سیاست‌گذاری قومی، نوع‌شناسی سیاست قومی بر مبنای مدل قدرت دولت-ملت. *مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ۱۰(۳۷)، ۸۴-۱۰۷.
- محمدیانی، آزاد، زیبا کلام، صادق، توسلی رکن‌آبادی، مجید، ساعی، احمد. (۱۳۹۸). شکاف قومی و تأثیر آن بر شکل‌گیری گفتمان سیاسی کردهای ایران در دوره پهلوی. *پژوهش‌های جغرافیای سیاسی*، ۴(۱)، ۱۲۱-۱۵۰.
- مقصودی، مجتبی؛ دربندی، انوشه (۱۳۹۱). «بررسی سیاست‌های قومی جمهوری اسلامی ایران در قبال کردها در دولت اصلاحات (۱۹۹۸-۲۰۰۶)»، *پژوهشنامه علوم سیاسی*، سال هفتم، شماره ۴، صص ۱۷۷-۱۵۵.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۲). *قومیت‌ها و نقش آنان در تحولات سیاسی سلطنت محمدرضا پهلوی*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی

نسبت سیاست قومی و همگرایی ملی در دوران ... (غلامحسین صائمی‌نیا و دیگران) ۸۷

میری، سیدجواد (۱۳۹۹ الف). ایران در پنج روایت: بازخوانی روایت‌های شریعتی، آل‌احمد، مطهری، زرین‌کوب و مسکوب درباره هویت ملی، تنوع زبانی، زبان مادری و مسئله زبان ترکی در ایران، تهران: نقد فرهنگ.

میری، سیدجواد (۱۳۹۹ ب). تأملی درباره ایران؛ واکاوی هویت، ملیت، ایرانیت و سیاست‌گذاری‌های زبانی، چاپ دوم، تهران: نقد فرهنگ.

میری، سیدجواد (۱۳۹۹ ج). بازخوانی ایده ایرانی‌شهری: تأملی در مبانی اندیشه‌های سیدجواد طباطبایی، تهران: نقد فرهنگ.

میری، سیدجواد (۱۳۹۸)، *تداوم یا گسست تأملی در منطقی تحول هویت و ملیت ایرانی*، تهران: نقد فرهنگ

میری، سیدجواد (۱۳۹۸)، *حکمروانی و همبستگی اجتماعی*، تهران: نقد فرهنگ

نظری، علی‌اشرف و سازمند، بهاره (۱۳۹۴). مدل‌ها و الگوهای مدیریت تنوعات هویتی و قومی: ارائه راه‌کارهایی برای ایران. *سیاست‌گذاری عمومی*، (۱)۱، ۱۰۷-۱۲۹.

نورائی، مهرداد (۱۳۹۴). *تحلیلی درباره تنوع قومی و هویت ایرانی از نظرگاه تاریخی*. *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، (۱)۶، ۷۳-۸۳.

Ahmady, K. (2023). Ethnic, National and Identity Demands in Iran on the Axis of Justice and Development: A Grounded Theory Method Study among Five Major Ethnic Groups. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 3(5), 41-54. <https://doi.org/10.24018/ejsocial.2023.3.5.448>

Ahmady, Kameel(2023). Ethnic Claims in Iran in Terms of Justice and Development. *Journal for Research on Attachment Therapy and Developmental Diversities*, 6 (4s): 435-464

Brown, David(2005). *The state and ethnic politics in Southeast Asia*, London: Taylor & Francis e-Library.

Dorronsoro Gilles & Grojean Olivier(2019). *Conflict and Politics in Turkey, Iran and Pakistan*. (2018). United States: Oxford University Press.